

etkilenmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, s. 39-40). Bununla birlikte Mütelemmis, genç yaşta öldürülen yeğeni Tarafe'nin Arap şiirindeki başarısı ve şöhreti karşısında gölgede kalmıştır. Bu sebeple çağdaş Arap edebiyatı tarihi yazarları Mütelemmis'e kısa notlar halinde temas etmekle yetinmektedir.

Dağınık halde bulunan şiirleri için en zengin kaynak *el-Eğânî*'dir. Luvis Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*'sinde diğer eserlerden derlediklerini bunlara eklemiştir (s. 330-349). Şairin zamanımıza ulaşan divanını Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Asmaî, Ali b. Mügire el-Esrem gibi ünlü râvi ve dilciler rivayet etmiştir. Divanında on yedi kaside ile bazı kıta ve beyitler yer alır. İlk defa *Divânü'l-Mütelemmis* adıyla Karl Vollers tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Leipzig 1903). Luvis Şeyho, 1902-1904 yılları arasında "Divânü'l-Mütelemmis" adıyla *el-Meşrih* dergisinin V, VI ve VII. ciltlerinde bazı şiirlerini yayımlamıştır. Divanın ilmî neşri, uzun bir araştırma ve ayrıntılı indeksle birlikte altı yazmasına dayanılarak Hasan Kâmil es-Sayrafi tarafından gerçekleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mütelemmis, *Divânü'ş-ri'l-Mütelemmis* (nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafi), Kahire 1390/1970, neşredenin girişi, s. 7-52; Cumahî, *Tabakâtü fuhûl-şu'arâ'*, Kahire 1952, s. 131; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-u'arâ'*, Beyrut 1964, I, 112-116; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Beyrut 1990, XXIII, 524-572; Hasan b. Bişr el-Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1961, s. 95; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (Fâûr), I, 561; İbn Hazm, *Cemheretü'ensâbi'l-Arab*, Kahire 1971, s. 293; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Hamâse*, Bulak 1296, II, 103; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 228 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 92; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 77; Ahdeb, *Ferâ'idü'l-le'âl fi Mecma'i'l-emşâl*, Beyrut 1312, I, 337; Mahmûd Şükri el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Kahire 1342, III, 87; L. Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*, Beyrut 1926, s. 330-349; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 46-47; R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe*, Paris, ts. (Librairie d'Amérique et d'Orient), II, 295-296; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1965, I, 156; Muhammed Hidir Hüseyin, *Naşzu kitâbin fi'ş-ş-ri'l-Câhilî* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), [baskı yeri yok] 1977 (el-Matbaatü't-Tûnisîyye), s. 346-348; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 155; Afif Abdurrahman, *Mu'cemü'l-ş-u'arâ'*, Beyrut 1403/1983, s. 318-319; Reşid Yûsuf Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabîyye* (nşr. Ali Necîb Atavî), Beyrut 1985, I, 88-90; A. Perron, "Lettre sur les poètes Tarafah et al-Mutalammis", *JA*, üçüncü seri, II (1841), s. 46-69, 215-257; M. Abdülganî Hasan, "Ma'a ahdeşi mâ nüşire mine'l-mahtûtâti'l-Arabîyye", *Mecelletü'l-Kitâbi'l-Arabî/Arabic Book Journal*, LIV, Kahire 1971, s. 10-11; Ch. Pellat, "al-Mutalammis", *EI*² (İng.), VII, 763-764.

ALİ ŞAKİR ERGİN

MÜ'TELİF ve MUHTELİF

(المؤتلف والمختلف)

Yazılışı aynı, okunuşu farklı olan râvi adlarıyla ilgili terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Bir râvinin rivayet ettiği hadis güvenilir olup olmadığını tesbit edebilmek için onun adını, lakabını, künye ve nisbesini bilmek önemlidir. Ricâlü'l-hadis ilminin bir kolu olan mü'telif ve muhtelif râvilerin bir-birine karıştırılmamasını sağlamaya çalışır. Yahyâ b. Maîn, doğru olan isimle doğru olmayı ayırmadan rivayette bulunan kişinin kendisinden hadis rivayet edilmeye lâyık olmadığını söylemektedir. Muhaddisler Habbân'ı Hibbân, Husayn'ı Husayf diye okuyan ve bu farkı önemsemeyen kimselelerin rivayete ehil olmadıklarını kabul etmiş ve onlardan hadis rivayet etmemişlerdir.

Mü'telif ve muhtelif yazılış itibarıyla aynı veya birbirine yakın (mü'telif), ancak telaffuz bakımından birbirinden farklı (muhtelif) olan isim, künye, lakap ve nisbeleri ifade eder. Bu farklılık bir harfin harekesinin yanlış okunması, harfteki noktanın değiştirilmesi, benzer bir harfle karıştırılması gibi sebeplerden kaynaklanır. Arap alfabesinde sesli harflerin bulunmaması, noktaların harflerin tayininde önemli rol oynaması isimlerin farklı okunmasına imkân vermektedir, bu da zaman zaman karışıklığa yol açmaktadır. Özel isimlerin mü'telif ve muhtelifi konusunda üç ihtimalden söz edilebilir. 1. İsmın yazılışının aynı, okunuşunun farklı olması. "سلام" ismi Selâm ve Selâm, "كربز" ismi Kerîz ve Küreyz, "عمارة" ismi, Umâre, İmâre ve Ammâre şeklinde okunmaya müsaittir. 2. Bir ismi meydana getiren harflerin şeklen aynı, fakat noktalarının farklı olması. "سراج" – "سراج" isimleri Serâh ve Sirâc, "حرام" – "حرام" isimleri Harâm ve Hizâm, حزير، حويز، حوير، حوير "حزير" ismi Cerîr / Cüreyr, Hureyr / Harîr, Harîz, Huzeyr, Hazîz, Hazîn, Cerîn, Hirbiz, Cürbiz şeklinde okunabilir. 3. Birbirine sadece şeklen benzeyen isimlerin tamamen farklı olması. "زبير" (Züneyr) ve "زبين" (Züneyn) örneklerinde olduğu gibi. Özel isimlerdeki bu durum künye, lakap ve nisbelere için de söz konusudur. "أبو بصير" (Ebû Basîr) ve "أبو نصير" (Ebû Nusayr) künyeleri, "بزاز" (Bezzâr) (Bezzaz) lakapları, "البحري" (el-Basrî) ile "النصري" (en-Nasrî) ve "النضري" (en-Nadârî / en-Nadrî) nisbeleri böyledir.

Mü'telif ve muhtelif konusunda hemen hiçbir ismi dışında bırakmamak üzere geniş araştırmalar yapılmakla beraber en çok *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Müslim* ile *el-Muvaḫḫa*'nın râvileri üzerinde durulduğu görülmektedir. Mü'telif ve muhtelifin bu sahada yapılan çalışmalarla sınırlı kalmadığı, buna yakın konularla müttefik ve müfterik ile müteşâbih konularındaki eserlerin, hatta ensâba dair çalışmaların da muhteva açısından birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Mü'telif ve muhtelifte dair bilinen ilk kitap, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî'nin (ö. 245/859) *Muḫṭelefü'l-kabâ'il* ve *mü'telefuhâ* adlı eseri olmakla beraber (nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen, 1850; nşr. Hammed el-Câsir, Riyad 1400/1980; nşr. İbrâhim el-Ebyârî, Kahire-Beyrut 1400/1980) sadece hadis râvilerine ait en önemli ilk kaynak Dârekutnî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'idir (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, I-V, Beyrut 1406/1986). Alfabetik olan kitabın baş tarafı günümüze ulaşmadığı için eser "bâ" harfiyle başlamakta ve 2352 isim ihtiva etmektedir. Ardından Abdülganî el-Ezdî, hocasının bu çalışmasını tamamlamak amacıyla *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i nakaleti'l-hadisîni* yazmıştır (nşr. Muhammed Muhyiddin el-Ca'ferî ez-Zeynebî, Allahâbâd 1327, müellifin *Müştebihü'n-nisbe*'si ile birlikte). Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî bu esere *ez-Ziyâdât fi Kitâbi'l-Mü'telif ve'l-muhtelif li-'Abdülganî* adıyla ilâveler yapmış (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, Hadis, nr. 525, vr. 45-67; Mekke, Harem 1923), Muhammed b. Ali es-Sûrî de bunun için bir ziyâdât kaleme almıştır. Hatîb el-Bağdâdî, Dârekutnî'nin eserini Abdülganî'nin adı geçen çalışmasını da dikkate alarak *el-Mü'tenif fi tekmeleti'l-Muhtelif ve'l-mü'telif* ismiyle genişletmiş ve ikmal etmiştir (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, Hadis, nr. 285/140; Brockelmann, *GAL*, I, 401). Bu arada Hişâm b. Ahmed el-Vakşî *et-Tenbihât 'alâ evhâmi'd-Dârekutnî fi'l-Mü'telif ve'l-muhtelif*, Ruşâtî *el-İlâm bimâ fi'l-Muhtelif ve'l-mü'telif li'd-Dârekutnî mine'l-evhâm* adıyla birer eser yazmışlardır. Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i şairlerle ilgilidir (nşr. F. Krenkow, Kahire 1354; nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, Kahire 1381).

Bu sahanın en mükemmel eseri İbn Mâkûlâ'nın *el-İkmâl* fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*'dir (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-VI, Haydarâbâd 1382-1386/1962-1967; nşr. Nâyif el-Abbas, VII,

MÜ'TELİF ve MUHTELİF

Beyrut 1976). Burada ayrıca İbn Mâkûlâ'nın kendi eserine yazdığı *Müstemirri'l-evhâm* adlı zeyli ile Dârekutnî, Abdülganî el-Ezdî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerindeki evhamî derleyip düzelttiği *Tehzîbü müstemirri'l-evhâm 'alâ zevi'l-ma'rife ve üli'l-efhâm* adlı eseri anılmaktadır (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut 1410/1990). Daha sonraki dönemlerde *el-İkmâl* esas alınarak muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Hâzîmî'nin *el-Faysal fî müştebehi'n-nisbe*'sinde (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Hadis, nr. 530) İbn Mâkûlâ'nın bu eserinin özellikle nisbelerle ilgili bölümündeki hatalar düzeltilmektedir. İbn Nukta'nın *el-İstidrâk 'ale'l-İkmâl li'bn Mâkûlâ'sı* (nşr. Abdülkayyûm Abdürabbinnêbî, Mekke 1408/1987) aslinin yarısı kadar olan hacmiyle *el-İkmâl* üzerine yapılan zeyillerin en önemlisidir. Ardından İbnü'l-İmâdiyye olarak da tanınan Mansûr b. Selîm *ez-Zeyl 'alâ tezyîli İbn Nuqta 'ale'l-İkmâl li'bn Mâkûlâ* (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustalah, nr. 81; Brockelmann, *GAL*, I, 435; *Suppl.*, I, 573), İbnü's-Sâbüni *Tekmiletü İkmâlî'l-İkmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ' ve'l-elkâb* (nşr. Mustafa Cevâd, Bağdat 1377/1957; Beyrut 1406/1986) adlı zeyillerini kaleme almışlardır. Moğultay b. Kılıç, *Zeyl 'alâ Kitâbeyi's-Şâbüni ve İbn Selîm fi'l-mü'telif ve'l-muhtelif* adlı eserinde Mansûr b. Selîm ve İbnü's-Sâbüni'nin zeyillerini birleştirerek bunlara bir zeyil yazmıştır. Daha sonra İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî *Zeylül-Mü'telif ve'l-muhtelif li'bn Mâkûlâ* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 1214 [I. cilt]), İsâ b. Mes'ûd *ez-Zevâvî İkmâlî'l-İkmâl fi'l-mü'telif ve'l-muhtelif* (*GAL Suppl.*, I, 948), Hüseyin b. Bedrân el-Bağdâdî *Muhtaşarü'l-İkmâl li'bn Mâkûlâ* adlı çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Ebû Ali el-Gassânî'nin *Şahîh-i Buḥârî* ile *Şahîh-i Müslim*'deki râvilerin isim, künye, lakap ve nisbelerinin mü'telif ve muhtelifi ile yanlış anlaşılabilir kelimelere dair *Takvîdül-mühmel ve temyîzül-müşkil* adlı çalışmasıyla (*DİA*, XIII, 396) İbnü'l-Kayserânî'nin *el-Ensâbü'l-müttefika fi'l-ḥaṭṭi'l-mütemâsile fi'n-naḫṭ ve'z-zâbi'* ve bunun zeyli olan Ebû Mûsâ el-Medîni'nin *Ziyâdât 'alâ Kitâbi'l-Ensâbi'l-müttefika fi'l-ḥaṭṭ* adlı eseri (Haydarâbâd 1323; nşr. Yûsuf Kemâl el-Hût, Beyrut 1411/1991), Hâzîmî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i'l-büldân* (*DİA*, XVII, 125) ve Nasr el-Hürî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ'* adlı eseri (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mustalah, nr. 290; Tal'at, nr. 212) bu sahada bilinen diğer çalışmalardır. Kaynaklarda Hasan b. Abdullah el-Askerî, İbnü'l-Faradî, Mâlinî, Ebû'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ,

İbn Nâsir es-Selâmî, İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Fuvâtî, Ca'berî, Ebîverdi ve Alâeddin İbnü't-Türkmânî gibi muhaddislerin de bu konuda çalışma yaptığı zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadis*, s. 344-357; Nevevî, *et-Takrib ve't-teysir* (nşr. Salâh Muhammed Muhammed Uveyza), Beyrut 1407/1987, s. 107-110; a.mlf., *İrşâdü tullâbi'l-haḫâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 219-226; Bedreddin İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fi muhtaşari 'Ulümü'l-hadisî'n-nebevî* (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dimaşk 1406/1986, s. 121-127; Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulümü İbni's-Salâh* (nşr. Ebû Abdullah M. Ali Semek), Beyrut 1418/1998, s. 428-455; İbnü'l-Mülakkin, *el-Muḫri' fi 'ulümü'l-hadis* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'), İsâ 1413/1992, II, 592-613; Zeynüddin el-İrâkî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseynî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye), III, 128-200; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-izâh* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Beyrut 1401/1981, s. 363-385; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡis* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, IV, 227-268; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Kahire 1385/1966, II, 297-315; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî 'alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* (nşr. Muhammed b. Hüseyin el-İrâkî el-Hüseynî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye), III, 128-200; Radyyyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kaḫvü'l-eşer* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, s. 113-115; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḫbetü'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1415/1994, s. 699-703; Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416, s. 91-93; Mübarekfürî, *Mukaddimetü Tuḫfeti'l-aḫvezi* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1412/1992, s. 302-304; Brockelmann, *GAL*, I, 401, 435; *Suppl.*, I, 573, 948; Ketânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 115-119; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-haşiş*, Kahire 1399/1979, s. 189-192; Talât Koçyigit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1980, s. 336-343; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasîf fi 'ulüm ve muḫtalahi'l-hadis*, Cidde 1403/1983, s. 604-625; Fâruk Hamâde, *el-Menhecü'l-İslâmî fi'l-erḫ ve't-ta'dil*, Rabat 1409/1989, s. 73-78; Muhammed b. Ali el-Asyûbî el-Vellûvî, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî fi'l-hadis*, Medine 1414/1993, II, 283-337; Muvaḫḫaf b. Abdullah b. Abdülkâdir, *Teuḫiku'n-nüşûş ve zâbitihâ 'inde'l-muḫaddisîn*, Mekke 1414/1993, s. 181-196; M. Yaşar Kandemir, "Gassânî, Ebû Ali", *DİA*, XIII, 396; Selman Başaran, "Hâzîmî", a.e., XVII, 125.

S. KEMAL SANDIKÇI

el-MÜ'TELİF ve'l-MUHTELİF

(المؤتلف والمختلف)

Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin
(ö. 371/981)
meşhur adları aynı olan
Arap şairlerini birbirinden ayırmak
amacıyla kaleme aldığı eseri.

Tam adı *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i's-şu'arâ' ve künâhüm ve elkâbihim ve ensâbihim ve ba'zî şî'rihim*'dir. Kitap, mukaddimede de belirtildiği gi-

bi her harf bir bölüm oluşturmak üzere ve sadece ilk harf dikkate alınarak düzenlenmiştir. İlk harfin -kelimeye dahil olmak şartıyla- iştikak açısından da ilk harf olması göz önünde bulundurulmamıştır. Müellifin kelimeleri noktasız kabul ettiği, şekil ve imlâ bakımından birbirinin aynı veya benzeri olmasını dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Genellikle her bölümde daha çok benzer isme sahip olan şairler ilk sıralara alınmıştır. Meselâ el-Aḫvaş – el-Aḫvaş, el-Eflâh – el-Efleç, el-Ba'îş – en-Na'îṭ, Büceyr – Buḫayr, Cerîr – Harîz, Ḥuşayn – Huḫayn, Ḥayyân – Ḥıbbân – Cebbâr, Yezîd – Berîd gibi yazılışları aynı, noktaları veya bir harfleri farklı olduğu için okunuşlarında hata edilen şairlerle Akşer – Ukaysir, Beşîr – Büşeyr gibi küçültme ismi şekilleri karıştırılan şairler bir araya toplanarak meşhur olanına olmaya dahil edilmiş, baba, dede isimleri veya soy şeceresi, lakap, künye yahut nisbesi zikredilip birbirinden ayırt edilmiştir. Şairlerin biyografileriyle şiirleri konusunda kısa bilgilerle yetinilmiştir. Az kullanılan bazı adların nokta ve hareketleriyle aynı mahiyette şiirlerde geçen bazı kelimelerin açıklamaları yapılmıştır. Hâtîmede Âmidî'nin 645 şairi kapsadığını söylediği eserinde 695 şair yer almaktadır. Kitap Ebû'l-Hüseyn Ali b. Dînâr'la birlikte altı râvinin rivayetiyle günümüze intikal etmiş olup Süyûtî'nin *Şerhu şevâhidi Muḡni'l-lebîb*'inde mevcut, isimleri şüpheli şairlerin doğru adlarını tesbitte yegâne kaynak olmuştur.

el-Mü'telif ve'l-muhtelif, Fritz Krenkow tarafından Fâtih Millet Kütüphanesi'ndeki (nr. 4504) yazmasına dayanılarak bazı taşhîh ve notlarla birlikte yayımlanmıştır (Merzûbânî'nin *Mu'cemü's-şu'arâ'*yla birlikte, Kahire 1354/1935; Beyrut 1402/1982). Kitabın ikinci neşrini gerçekleştiren Abdüsettâr Ahmed Ferrâc da (Kahire 1381/1961) yegâne nüsha olduğunu söylediği aynı yazmaya dayanmıştır. Halbuki Edward G. Browne, Cambridge'de iki yazmasının daha bulunduğunu (nr. 1127, 1128) kaydetmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 171).

BİBLİYOGRAFYA :

Âmidî, *el-Mü'telif*, s. 7, 198; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 171-172; a.mlf., "Âmidî", *İA*, I, 401; Sezgin, *GAS*, II, 44, 101; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 527; Abdülvehhâb es-Sâbüni, *'Uyûnü'l-mü'ellefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, I, 152; İsmail Durmuş, "Âmidî", *DİA*, III, 55-56.

İSMAİL DURMUŞ

MÜ'TEMEN b. AHMED

(bk. SÂCÎ, Mü'temen b. Ahmed).